

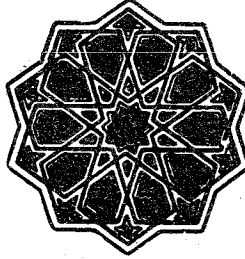

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

“KUR’ÂN-I KERİM’İN NÜZUL SIRASINA GÖRE TERTİB EDİLMESİ TEKLİFİ”NE

EDEBÎ ELEŞTİRİ

Prof. Dr. Muhammed Abdullah DRAZ

Çeviren: Doç. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

SUNUŞ

Mısır’ın kıymetli âlimi Muhammed Abdullah Draz’ın (1894 Kefru’ş-Şeyh/Mısır- 6 Ocak 1958 Lahor/Pakistan) polemik tarzındaki bu makalesi “*En-Nakdu’l-Fennî li Meşrûi Tertibi’l-Kur’âni’l-Kerîm Hasebe Nuzûlih*” ismiyle: *Mecelletu’l-Ezher*’in XXII. cilt (Ramazan 1370/ Haziran 1951) 784-796. sahifelerinde yayınlanmıştır.

Bu rapor, Yusuf Râşid isimli yazarın Kur’ân-ı Kerim’in nüzüî sırasına göre tertib edilmesi görüşü ortaya çıkınca kaleme alınmıştır. Rapor talebi Ezher Üniversitesi Rektörü’nden gelmiştir. Draz, o tarihlerde Ezher’den görevlendirilerek gittiği Fransa’dan döneli birkaç yıl olmuş ve Yüksek Alimler Konseyi üyeliğine seçilmiştir.¹

Bu makale Draz’ın, gerek ifade gücü gerekse düşünce bakımından, asrımızın yetiştirdiği en büyük fikir adamlarından ve Kur’ân’a gerçekten vâkıf ender düşünürlerden² olduğuna güzel bir örnektir. Burada da onun, nakleden bir âlim değil; tefekkür, muhakeme ve isbat eden bir hakîm³ olduğu müşahede edilmektedir.

1 Draz’ın Fransa’ya gidiş tarihi Mayıs 1937, dönüş tarihi Mart 1948’dir. Bu oniki yıllık süre içerisinde Draz, Sarbonne Üniversitesi’nden Lisans diploması almış (1940) ve iki doktora tezi savunmuştur (1941-1947). Savunmasını Collège de France ve Sorbonne Üniversitesi’nden L. Massignon, E. Lévi-Provençal, Fouquiner, Wollon ve Lucen’den oluşan jüri önünde 15 Aralık 1947 tarihinde yapmıştır.

Draz’ın Yüksek Alimler Konseyi’ne seçilmesi ise 1949 yılındadır. [Bkz. Draz, *el-Muhtâr min Kunûzi’s-Sunne*, (tarihsiz), “Tercemetu’l-Muellif”. (1932 Kahire baskısından ofset basım.)]

2 Salih Akdemir, “Mütercimîn Önsözü”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Doğru*, s. VIII.

3 Suat Yıldırım, “Muellif ve Eseri Hakkında”, *En Mühim Mesaj*, s. X.

Draz bu makaleye "edebî eleştiri" başlığını koymakla izleyeceği üslubu belirlemek istemiştir. Nitekim bu üslup diğer eserlerinde muttali olduğumuz ilmî üslubundan farklıdır. Fakat özellikle *en-Nebeu'l-Azîm* ve *Initiation Au Koran* da kullandığı önemli kavramları burada da kullanmış olmasına dikkat edilmelidir. Bu kavramları çok önemsiyor ve onları Draz üzerine ayrı bir çalışmada, Kur'ân'ın anlaşılmasına katkısı bağlamında incelemek istiyoruz.

Bu münasebetle yazarın dilimize kazandırılmış eserlerini dikkatlere - özellikle Kur'ân-ı Kerim üzerine çalışma yapanlara- sunmak isteriz:

-*en-Nebeu'l-Azîm: En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Çev. Prof. Dr. Suat Yıldırım), Işık Yayınları, İzmir 1994 2. baskı.

-*Initiation Au Koran: Kurân'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Çev. Prof. Dr. Salih Akdemir), Mim Yayınları, Ankara 1983. (Bu çevirinin baskısı bitmiştir. Dileğimiz en kısa zamanda yeni baskısının yapılmasıdır.)

-*Dirâsâtun İslâmiyye: İslâm'ın İnsana Verdiği Değer*, (Çev. Nuredin Demir), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1993 2. baskı.

-*La Morale du Koran (Dustûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'ân): Kur'ân Ahlâkı*, (Çev. Prof. Dr. Emrullah Yüksek- Prof. Dr. Ünver Günay), İz Yayıncılık, İstanbul 1993.(Doktora tezidir.)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla:

Pek Muhterem Allâme! Ezher Üniversitesi ve (bağlı) Dinî Enstitüler Müdürü (Rektörü) Hazretlerinin talebine binaen Adalet Bakanlığı'ndan Yusuf Raşîd'in kaleme aldığı "Rettibu'l-Kur'âne'l-Kerîm Kemâ Enzelehu'llah" ("Kur'ân-ı Kerim'i Allah'ın İnzal Ettiği Üzere Tertib Edin!") isimli araştırmasını inceledim.

Yazar makalesinde müslümanları Kur'ân sûrelerini Alak sûresinden başlayarak Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha... Nasr sûreleri şeklinde nüzûl sırasına göre tertip etmeye çağırıyor.

Yazar bu önerisini şu şekilde açıklıyor:

Mevcut Kur'ân tertibi fikirleri bulandırıyor, Kur'ân'ın nüzûlünden beklenen faydaları zayi ediyor. Kur'ân'ın nüzûlünden gözlenen amaç olan teşrîde tedric metoduna ters düşüyor, düşüncenin tabii akışını (teselsülünü) ifsad ediyor. Çünkü okuyucu Mekki sûreden Medenî sûreye geçtiğinde şiddetli bir sarsıntıya uğruyor. İçinde bulunduğu ortamdan yabancı bir ortama hiçbir hazırlık olmadan intikal ediveriyor. Öyle oluyor ki nahiv dersinden alfabeye oradan da belâgat dersine ve ondan bir başkasına... atlamaya benziyor.

1. Mülâhazamız:

Eğer bu önermeler sahih olursa, yazarın davet ettiğine muhalif bir sonuca ulaştırması kaçınılmazdır. Şöyle ki bu istidlâlin muktezasınca Kur'ân'ın tertibini gözden geçirmek yetmeyecek, bilakis Kur'ân'ın bütün nüzûl parçaları (necm) yeniden kaleme alınarak nüzûlüne uygun bir şekilde tertip etmek gerekecektir: medenîden önce mekkî, herbirinde de önce inen (mütekaddim) sonra inenden (müteahhir) önce gelmek üzere. Ta ki Mushaf, Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl merhalelerinin tarihsel bir formu (sûreti) olsun.

Acaba yazar âyetlerin tertibinin yeniden düzenlenmesine yönelik çağrısını İslâm Aleminin gazabını kabartacak bir tehlikeli cüretkârlık olarak görebilmekte midir? Eğer öyle olsaydı bu görüşünden daha az tehlikesi olan bir adım atmayı yeğler, sûrelerin tarihsel sıraya göre yeniden telif edilmesine geçici bir çağrıda bulunur, sûrelerde âyetlerin dizilişine hiç dokunmazdı. Sonra da bu maksadına erişince bu öncülleri destekleyen öldürücü darbeyi vururdu.

Aslında yazarı uzak (gizli) hedefleri ve niyetleri sebebiyle yargılamak istemiyoruz; içinde sakladıklarını yalnız Cenâb-ı Hakk bilir. Ancak bizi ilgilendiren âyetlerin diziliş nizamını (sistemini) değiştirmekten çekinmesinin dayandığı sebepleri tesbit etmektir. Yazar bu engeli açıklama sadedinde şöyle söylemektedir:

Hız. Peygamber'e birkaç âyet nâzil oluyordu, bunun üzerine O, bu âyetlerin, daha önce inmiş bir sûreye ilhakını emrediyordu; öyleki bazı medenî âyetler mekkî sûrelere yerleştiriliyordu.

Bu doğru bir ifadedir. Yazarın aleyhine delil olabilecek iki itiraf içermektedir.

I. İtiraf:

Ayetlerin tertibinde, nüzûldeki tarihsel teselsül (birbiri ardına gelme) metodundan başka bir sistemin gözetildiğini itiraf etmesidir.

Şâyet zât-ı âlileri hem mekkî hem de medenî parçalar ihtiva eden bir sûrede ifadeyi akıcı buldu ise nasıl olur da biri mekkî, diğeri medenî olan iki komşu sûre arasında rahat, akıcı bir geçiş bulmaz? Halbuki herbir sûre müstakîl bir bütünlük olduğu için bu durum sûrelerde daha kolaydır. Şüphesiz iki yabancı cismin komşuluk etmesi, bir cisme, yabancı nesnelere girmesinden daha kolaydır. Buna göre Yazarın da önerdiği üzere mekkînin medenî ile komşuluk etmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Netice itibariyle mekkî sûreden medenî sûreye geçmeye mecbur olacaktır. İşte o zaman mekkî sûrenin sonundan medenî sûrenin başına geçişten dolayı ortaya çıkacak ve onun görüşüne göre iki renk arasındaki kadar olan boşluğu nasıl yorumlayacaktır?

II. İtiraf:

Yazarın ifadesine göre âyetlerin tertibindeki sistemi değiştirmeye engel olan şey, onların sûrelerde yalnız sahabenin icthadı ile değil Hız. Peygamber'in tevkîfi- (kanaatimizce tevkîf-i ilâhî)- ile biraraya getirilişindedir. Dolayısıyla tağyir ve tebdilin ârız olması mümkün olmayan bu tertipte varolan kudsiyeti gözetmek zorunludur.

Bu tündengelim gereği şudur ki eğer yazar sûrelerin bugün buldukları konumlardaki tertibinin tevkîfî tertib olduğunu idrak etseydi, onu kesinlikle muhafaza ederdi. Bu tertibin tağyirine asla cüret etmezdi.

Zât-ı âlileri -eğer hâlâ idrak edemediyse- şunu iyi bilsin ki âyetlerin tertibindeki tevkîfilik sûrelerin tertibinde de vardır. Ulema bu konuda -bir yer hariç- kayda değer bir ihtilafa düşmemiştir. O da 9/Tevbe sûresinin 8/ Enfâl sûresinden sonra başına Besmele konmadan yerleştirilmiş olmasıdır. Bazı âlimler bu durumun Hız. Osman'ın bir icthadına mebnî olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü bu ikisinin ayrı sûreler mi, yoksa tek bir sûre mi olduğu hususunda ona bir Nebevî öğretisi ulaşmamıştı. Bu sebeple Hız. Osman 8/Enfal ve 9/Tevbe sûrelerini birbirlerine komşu olarak ve Besmele ile ayırmaksızın yerleştirdi.

Öte yandan cumhur-ı ulemâ diğer sûrelerin tertibi gibi bu durumun da tevkîfî olduğu görüşündedir. İşte araştırma alanı olabilecek biricik yer bu konudur. Buna rağmen bu yerdeki tertibin tevkîfî veya tevfiķî olması arasında bir fark yoktur. Çünkü ilk günden beri Mushaf'ın üzerinde bulunduğu tertibe uyma ve koruma hususunda ne sünniler ve ne de şîhler ihtilaf etmişlerdir.

Bu genel mulahazada son olarak söylenmesi gereken şey şudur: Kur'ân-ı Kerim nazımının mevcut durumunun kutsallığına hürmet gereği, bütün âyetler ve sûrelerde bugün varolan tensîki (sıraya getirmeyi, nizâma koymayı) muhafaza etmek gereklidir.

Mushaf'ın nüzûl sırasına göre tertib edilmesi düşüncesi âyetler ve sûrelerdeki mevcut durumun bütünüyle tağyirini zorunlu kılacaktır. Bu zorunluluk âyetler hakkında daha şiddetli olacaktır. Bununla birlikte bu görüşe karşı çıkmış ve yazar da çok güçlü bir şekilde tecelli eden bu muhalefete boyun eğmiştir. Bu muhalefeti (karşı görüşleri) en kısa yoldan kabul etmesi aklın ve mantığın gereğidir.

Şimdi sûrelerin nüzûl sırasına göre tertib edilmesi düşüncesine gelelim ve yazarın bu tadil çağrısını meşru göstermek için öne sürdüğü görüşlerini tartışalım.

-1-

Zât-ı âlileri şöyle diyor:

Mekkî sûreden medenî sûreye geçişte okuyucu şiddetli bir sarsıntıya uğruyor, siyakdan kopuk yabancı bir ortama tepeden inme sokuluyor.

Cevabımız:

"*Şiddetli sarsıntı*", "*yabancı ortam*" ve benzerleri yazarların üslubunda bilinen ibareler ve kullanılan kalıplardır ki realiteye uymadığı ve sırf genel anlamda kullanıldıkları sürece hakikati arayan kişiyi tatmin etmez. Böyle olduğu zaman da bu ibarelerin ne hariçte ve ne de yazarın zihninde bir medlûlü olmayan soyut lâfızlar olmasından korkulur.

Yazar okuyucunun bu uygulamayı beklediğini hissetmiş olmalı ki bize 47/Muhammed sûresinin, Hâmîm sûrelerinden (40-46. sûreler) sonra gelmiş olmasını misal olarak vermektedir. Halbuki biz, sayın Yusuf Râşit'ten, Muhammed sûresi ile ondan önce gelen sûreler arasındaki ayrılık noktasını elimize koymasını ve kopukluk-irtibatsızlık yönünü göstermesini, açıklamasını beklerdik. Ancak bunu yapmamış, bu genel ifadeleri, ibareleri şöyle diyerek tekrar etmekle yetinmiş: *Okuyucu şunu hissediyor...*

Biz iddia edilenin aksine bu iki sûrede insicamın, birbirine uyumun ve kaynaşmanın mükemmellik noktasını okuyucunun da hissettiği kanaatindeyiz. İşte biz şimdi ifade ettiğimiz bu hakikati yazarın dikkatine sunacağız.

Zât-ı âlileri 47/Muhammed sûresinin ilk âyetini okusunlar:

"Küfredip (inkâr edip) de Allah'ın yolundan yüz çevirenlerin amellerini (Allah) boşa çıkarmıştır."

Sonra da Muhammed sûresinden önceki sûrenin (46/Ahkâf) baş tarafını (1-5. âyetler) okusunlar:

"Hâ, Mîm. Bu kitabın tenzîli (ceste ceste indirilmesi) Azîz-Hakîm Allah'tandır. Biz o gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak ile ve müsemma bir ecel (muayyen bir vakit) ile yarattık; küfredenler (inkâr edenler) ise inzâr edildikleri şeylerden yüz çevirmektedirler. De ki: "Allah'ı bırakıp da ibadet ettiğiniz şeyleri görüyor musunuz? Yeryüzünde ne yaratıverdiklerini bana gösterin. Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Eğer sözünüzde sâdik iseniz, bu Kitap'dan evvel bana bir kitap, yahut ilimden bir eser getirin. "Allah'ı bırakıp da Kıyamet'e kadar kendisine cevap veremeyecek olan kimselere dua eden (yalvaran) dan daha şaşkın kim vardır? Halbuki onlar, bunların yalvarmalarından gafildirler."

Ardından söylesinler bakalım: Bu iki ifade arasındaki ayrılık nerededir? Bilahare Ahkâf sûresinin son âyetini okusunlar:

"...Bir tebliğ (bir bildiri)! Demek ki helâk edilecek başka değil, ancak fâsiklar (taatten çıkmışlar) gürûhudur!"

Şimdi de 48/Muhammed sûresinin hitamını okusunlar:

"...Ve eğer tersine giderseniz (yüz çevirirseniz), başka bir kavmi tutar yerinize getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar." (48/38).

Sonra da araştırınlar bakalım bu iki bidâyet (başlangıç) arasındaki uyumdan ve bu iki nihâyet (sonuç)teki dengelemeden daha güzelini bulabilecekler mi?

Bu tenasukun muhkem kılınmasının, herşeyi eşsiz mükemmellikte yaratan Allah'ın kudretine ait bir sûretten başka birşey olmadığını görecekler mi?

"...Rahmân'ın yarattığında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Haydi çevir gözünü bak, hiçbir çatlak (kusur) görebilir misin? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir bak, göz, bitkin bir halde hor ve hakir olarak sana döner." (67/Mülk 3-4).

Şâyet zât-ı âlileri Muhammed sûresinde mücerred olarak kıtal'den bahsedilmesini ve Ahkâf sûresinde bu konuya temas edilmemesini iki sûrenin arasını açan ve uzaklaştıran bir durum olarak değerlendiriyorsa ona cevabımız şudur: Ahkâf sûresinin sonundaki nükteli ibarenin, ondan (Muhammed sûresindeki) yeni manaya geçiş için nasıl olup da oraya konulduğunu anlayamıyorlar mı? Birinci sûrenin (Ahkâf) sonundaki fâsıkların helâkine dair inzâr, sonra gelen sûredeki (Muhammed) helâk türlerinden birinin konu edilmesine çok münasip fikrî zemin hazırlamaktadır.

Ayrıca genel olarak (inanç esasları, yüksek ahlâkî prensipler, tergîb ve terhib içeren) mekkî sûrelerin (medenî kanunlar, savaş kuralları, ibadet prensipleri, diğer tafsîlî teşrî içeren) medenî sûrelerin uçlarına konulması yazarın edebî anlayışına uygun gelmiyorsa ona söylenecek olan şudur: O halde hemen her medenî sûrede olayazan (tevhid, ceza, nasihat vb.) mekkî hedefler içeren âyetlerin bulunmasını nasıl oluyor da münasip görüyorsunuz? Eğer bir tek sûrede bu idrâca (mekkî âyetleri medenî âyetlerin içine koymaya) rıza gösteriyorsanız, niçin diğer sûreler arasında bu durumu kabul etmiyorsunuz?

Şâyet bu susturucu cevap yazarın sıkıntısını gidermiyorsa işte ona hakettiği cevap:

Beyânın süslenmesi, bilgilerin çeşitlendirilmesindeki Kur'ânî metod sadece konuşmaya teşvik, heyecanın yumuşatılması, beşerî ilgilerden/işlerden nefislerin huzura kavuşturulması, zaman zaman nefislerin mele-i a'lâya, bâkî hayata yükseltilmesi gibi çok önemli belâgata ait amaçlar dolayısıyla değil, aynı zamanda pratik eğitim metodlarının en mühimlerindenidir. Çünkü fer'î olanın aslî olana dönüştürülmesi ve öncül temeller üzerine uygulanabilir kurallar oluşturması hem rasyoneldir (aklıdır) hem de vicdanîdir. Aklın ve kalbin kanunları hazmedip uygulayabilmesi, iradeyi en üst seviyede uyararak nefisleri itici güçler haline getirebilmesi Kur'ânî metodun tabiatı gereğidir.

Yazarın zannettiği gibi bir türden diğerine geçiş yeni bir amaca veya yabancı bir ortama nakil (üslup değiştirmek) değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in mekkî ve medenî sûrelerde gözettiği amaçları ve hedefleri -her ne kadar mekkî, medenî'den hem genel özellikleri hem de hususi nitelikleri ile farklılık gösterse de- aynıdır: Akîdenin (inanç esaslarının) ıslah edilmesi, ferdin ve toplumun davranışını düzenleme.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu hedeflerinin yanı sıra onun muamelattaki hedeflerine dair metodlarını çizen küllî kaidelerden ve fûrûdaki küllî kaidelerin üzerine kurulduğu derin psikolojik kaynaklarından yardım almaktan dâ kaçınılamaz. İşte Kur'ân-ı Kerîm'in âyetler ve sûrelerindeki bu sistem sebebiyle itikad, muâmelât, haşir, zevâcir gibi konular birbirinin içine girmiş, birbirleriyle bütünleşmiş ve birbirlerini kuşatmışlardır. Öyle ki bu

konuların hepsi tek bir ifade gibi ve nefislerde sağlamca yerleşmesi cihetleriyle birbirlerini destekler, arkalar. Bu sebeble Kur'ân-ı Kerim Cenâb-ı Hakk'ın tanımladığı üzere- "*Ahsenu'l-Hâdis (Sözlerin En Güzeli)*"dir.

"Allah, sözün en güzelini, (âyetleri) birbirine benzer, ikizli bir Kitap halinde indirdi. Ondan Rab'lerine karşı haşyet duyanların derileri ürperir. Sonra derileri de kalpleri de Allah'ın zikrine yumuşar..." (139/Zümer 231).

-2-

Yazarın bir diğer görüşü şudur: Sûrelerin mevcut tertibi teşrîdeki tedric hikmetini ihlâl etmektedir.

Bu görüş müthiş bir gaflet ve iki farklı makamı birbirine katan bir bakış açısına delâlet etmektedir: Tenzîl ve talim makamı, tedvîn ve tertîl makamı. Bu ikisi ilk günden iki farklı amacı gerçekleştirmek üzere konulmuş makamlardır. Birincisi teşrîin ihtiyaçlarını tespit etmeye dayanır; ikincisi ise beyânî durumun ihtiyaçları arasında bağlantı kurar. Bu iki ihtiyaçtan birini diğerinin yerine koyma çabasında olmak hikmetten hiç nasibi olmamak, bir şeyi lâîk bulunmadığı yere bırakmak demektir.

Zât-ı âlîleri tasvirî üsluptan hoşlanıyor, misaller getirmekten zevk alıyor ve bize alfabe, nahiv, belâgat'tan misal getiriyorsa o zaman kendilerine bu meselede en güzel tefsir (açıklama) olacak bir gerçek misal getirmemiz şart olmuştur:

Oturmak için ev yapmak isteyen bir kişi amacını gerçekleştirmek yolunda gerekli olan şeyleri düşünmeden toplamaya başlasa, temelden ve duvarlardan önce çatısı ve tefriş malzemesini satın alsın, veya inşaat malzemesinden önce tesisat malzemesini getirsin; bütün bunları satın alırken elindeki parayı değerlendirmeyi, nakliyat kolaylığını ve diğer önemseydiği şeyleri temin etmeyi amaç edinmiş olsa... Sonra bütün bu malzemeden satın alındığı tarihlere göre inşaatçıların bir bina yapmalarını beklese... Bu hikmet midir? Yoksa yapılması gereken, bu malzemeden her birini belirli bir projeye göre, zamansal tertiplerine muhalif olsa da, gereken yerlerine koymak mıdır?

İşte Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlü de bu şekilde, nefislerin ıslâhı ve eğitilmesinin gereklerine göre müneccemen (parça parça) olmuş, teşrî'de en güzel, en kâmil yöntemle tedric ve adım adım ilerleme hikmetleri gözetilmiştir. Aynı zamanda bu parçalar birbirlerinden ayrılarak rastgele serpiştirilmemiş, onların sûre adı verilen kısımlardan bölümler olması ve bu bölümlerin ismi **Kur'ân** olan büyük eserin cüzleri halinde bir araya getirilmesi murad olunmuştur. Sûrelerin bu yapılanmadaki mevkileri zamansal tertibin dışında bir mana gözetilerek oluşmuş; bir grup âyetten bölümler (sûreler) ve bu bölümlerden de bir kitap meydana gelmiştir.

Kur'ân parçalarının düzenli bir şekilde bir araya getirilmesi (te'lif) ancak mantikî ve edebî bir üslupla ve yöntemle olabilirdi. Ki bu yöntem, Kur'ân'ın eğitsel olarak parça parça kurulmasındaki güzellik ve muhkemlikten hiç geri kalmayan bir görünümle onun beyânî bütünlüğünü ortaya sermeliydi.

Kur'ân-ı Kerim'in bu biraraya getirilişi (tertibi) içindeki en büyük mucize/(âyet) nüzûlünün hemen ardından her parçanın (necm) yerleştirilme işleminin tamamlanmış olmasıdır. Bu parça derhal herhagi bir sûreye ve bu sûrenin herhangi bir yerine yerleştiriliyordu. Aynı şekilde diğer bütün necmler de nüzûlünün peşisıra sûrelere dağıtılıyordu. Bütün bunlar bu işlemin gerçekleştirilmesinde tek başına bir sûreyi değil bütün sûreleri kapsayan, çerçevesi belirlenmiş bir projenin, önceden sınırları belirlenmiş bir sistemin varlığına çok açık bir şekilde delâlet etmektedir.

Eğer iyi düşünürsek, yarın ne olacağını ve bütün hayatı boyunca hâdiselerin başına neler getireceğini; bundan başka, gelmeden önce yerini hazırlamak için bu hâdiseler hakkında Beyân'ın izleyeceği usul ve tertibi bilmemesi gerçeği bile Kur'ân'ın bu insanın (Hz. Muhammed'in) eseri olmadığını en güçlü delilleridir. Buna bir diğer delil de, her sûrenin son şeklini almasıyla Kur'ân'ın bütününi kuşatan sistemi tamamlanmaya kadar yaşayıp yaşayacağını, görevinin bitmiş olduğunu ilân etmesinin hemen ardından refik-i a'lâ'ya göç edip etmiyeceğini Hz. Peygamber'in bilmemesidir.

İşte bütün bunlar, herşeyi eşsiz bir sistem üzere halk eden "Allah'ın inâyeti"ne delâlet etmektedir. Cenâb-ı Allah'ın inâyetidir ki Kur'ânî parçaların nüzûlüne ve tamamına erişinceye kadar tertibine hükmetmekte, gözetiminde bulundurmaktadır. Ayetlerin zamana göre tertibinden bağımsız, bu mekâna göre tertib kesinlikle bir hikmeti amaç edinmiştir. Bu hikmeti bilen bilir, takdir eden eder; bilmezlikten gelen de cahil kalır.

Yazar ikinci gruptan olduğunu itiraf etmekte, makalesinin baş tarafında şu soruyu sormaktadır:

"Sûrelerin bilinen şekilde tertib edilmesinin hikmeti nedir?"

Cevabı ise şöyledir: **"Hiç bilmiyorum."**

Bu övgüye lâyık bir dürüstlüktür. Bu itirafın mantığı, en doğru hareket olarak yazara şu iki yoldan birine koyulmayı zorunlu kılmaktadır:

Birincisi, bu tertibin hikmetini araştırmaktan vazgeçmesi ve ilimde rüsûhu olanların dediği gibi demesidir:

"Amennâ (inanıyoruz ki) hepsi Rabbimizden" (3/Âl-i İmrân 7).

İkincisi, bu kapalılığın bazı yönlerini açıklaması için ehl-i zikr'den talepte bulunmasıdır. Ancak yazar ne onu ne de bunu yapmıştır. Cehaletten ilim istinbatına, şüpheden yakînî bilgi elde etmeye girişmiştir. Amacının doğruluğunu ispat etmeden Kur'ân tertibinin tağyirine davet çıkarmıştır. Böylece Cenâb-ı Allah'ın haklarında şöyle buyurdıklarından olmuştur:

"Hayır! Onlar bilgisini kavrayamadıkları ve te'vili kendilerine hiç gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar..." (10/Yunus 39).

-3-

Burada zât-ı âlilerine, hakikate götüren bir nasihatta bulunmak istiyoruz. Bu nasihata kısa bir giriş'le başlamak istiyoruz.

Giriş: Kur'ân-ı Kerîm üzerine tefakkuh'un üç aşamada -hiç bir merhale öne alınmadan, geriye bırakılmadan- sırasıyla gerçekleşmesi şarttır.

I. Aşama: Bütün Kur'ânî konuları, meseleleri tek tek fehmetmek, Kur'ân'ın emirlerini ve nehiyelerini tefakkuh etmek (emirler ve yasaklar, helâller ve haramlar, nasihatlar ve ibretler hususunda).

Sonra da bu prensiplerle amel etmek.

II. Aşama: Sürenin içerdiği konuların hepsini tek bir sistem içerisinde birbirleriyle bağıntılı bir müstakil bütünlüğün cüzleri olarak değerlendirmek. Her bir sûre bu bütünlük içerisinde tenâsüb'e⁴ uygun belirlenmiş bir konum almıştır.

III. Aşama: Kur'ân sûrelerinin bütününe, Mushaf'ta bu şekilde tertib edilmesi hedeflenmiş bir büyük eserin bölümleri olarak bakılmasıdır.

Bunun bir misalini Anatomi ilminden yararlanmak isteyen kişide bulabiliriz. Bu kişi vücuttaki her sistemin organlarını tek tek iyice öğrenmeden bu organlar arasındaki münasebeti araştıramaz. Bu organları birbirlerine bağlayan kan damarlarını ve sınırları de organın yapısını bilmeden, dokusunu ve hücrelerini iyi öğrenmeden inceleyemez.

Aynen şu kişi gibi ki gözün ve kulağın anatomisini bilmeden, gözlerin yüzün üst tarafına, kulakların ise iki yanlara konulmasındaki hikmeti

4. İstilah olarak Kur'an-ı Kerim'in parçalarının tertibindeki sebepleri (illetleri) bildiren ilme delâlet eder. Âyetler arasında, âyetlerle sûre arasında ve sûreler arasındaki bir takım irtibatları konu edinir. Bu ilmin kökü Arab'ın dil kültürüne ve lisanî geleneğine dayanır. Bu terim hakkında bkz: Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şûle Yay., İstanbul 1994, s. 158-171, (Tenâsüb ve İncicâm İlmi).

sorgulamaya kalkar. Bu kişi, ilmin cevherini, özünü elde etmeden önce zihni fantezilerle uğraşan biri olarak görülür. Bu şekilde, bir sûrenin takdim veya tehirindeki hikmeti araştıran kimseye şöyle denilir:

Önce “âyet” ve “sûre” kavramlarını fehmetmede mesafe al, sonra gel sûrelerin tertib hikmetine bak!

Bu tavır ilmin süsüdür, güzelliğidir; diğeri ise ilmin temel prensipleri ve aksiyomlarıdır. Kur'ânî araştırmalarda bu metoda muhalefet “en doğru hareket” tarzının zıddına hareket etmek demektir. Aynen açlığını gidermek için bir lokma kuru ekme bulamayan kimsenin güller, çiçekler aramakla zamanını zayi etmesi gibi... Veya gırtlığına kadar borca batmış birinin alacaklıların hakkını vermek yerine malını fakirlere harcaması gibi...

Bu yeni teklifin sahibi imkân bulursa bu aşamalardan hangi aşamada olduğuna bir baksın. Kendini, araştırmacıların mertebelerinden nefesine lâıyk gördüğü yere oturtsun.

Eğer henüz ilk iki aşamadan birinde bulunuyorsa son aşamada mesafe almakta geri kalması kaçınılmazdır. Bu konuda şimdilik şu özet bilgi ile yetinsin:

Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerim'i namazlarda, Ramazan'da arza'da ve bunların haricinde bu tertib üzere tilavet ederdi. Kur'ân'ın ilk nazil olan sûresi olmadığı halde “el-Hamdu li'llâhi Rabbi'l-Alemin”i Kur'ân-ı Kerim'in başlangıcı yapan -sabit sahih hadislerde- “Fâtihatü'l-Kitâb” olarak adlandıran O'dur. Ashabına Kur'ân'da sûrelerin yerini, sûrede de âyetlerin yerlerini bildiren yine O'dur. O halde Kur'ân-ı Kerim'in tertibi, bu tertibi tespit edenin gözettiği maksadın tahakkuku çerçevesinde konulmuştur. Bu maksadı bilmemek kimseye zarar vermez. Bu tertibin tebdiline cevaz vermek kendine doğru gözüken kimse -çünkü o, bunun hikmetini bilmiyor-, başın ön tarafına gözlerin konma hikmetini anlamayan kimse gibidir. Onun zannınca insanın hem önünü hem de arkasını görebilmesi için iki gözden birinin yüze, diğerrinin kafanın arka tarafına konulması uygun olacaktır. Halbuki bu fikrini fiilen gerçekleştirmek için girişimde bulunduğunda tabiatına-fizyolojisine aykırı hareket etmiş ve doğal nizamı birbirine katmış olur:

“Eğer hak onların keyiflerine uysaydı, gökler, yer ve bunların içinde bulunan kimseler kesinlikle bozulur giderdi...” (23/Mü'minûn 71).

İyi bilinsin ki tenzîl olgusu aynen tekvîn (yaratma) olgusu gibidir. Her ikisi de ilmiyle herşeyi ihata eden Hakîm ve Habîr'in eseridir. O'nun yaradışında nasıl tebdil yoksa, kelâmında da asla tebdîl yoktur:

"Rabbinin kelâmı doğrulukça da, adaletçe de tamamlanmıştır. O'nun kelâmını değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, Semî'dir, Alîm'dir."
(6/En'âm 115).

-4-

Sayın yazar, Kür'ân-ı Kerîm'in konularında, meselelerinde konu konu maharet kazandığında, sûrelerde âyetlerin tertibindeki sırta âyet âyet vakıf olduğunda; ve bundan sonra da sûrelerin tertibindeki vecihleri öğrenmeye arzu duyduğunda şunu iyi bilsin ki, bu konuda insanların görüşlerinden, bakış açılarından dolayı sahip oldukları, birbirlerinden daha incelikli ve derinlikli olan mütalaaları vardır.

Bu mütalaaların en yakını ve kabul edilebilir olanı bazı müsteşriklerin görüşüdür:

Kür'ân-ı Kerîm'in tertibinde genel olarak sûrelerin uzun olanları ile başlanmış, sonra orta uzunlukta olanlar ve nihâyet kısa olanlar gelmiştir.

Bu bakış açısının doğruluk payı vardır. Çünkü okumaya yeni başlayanın enerjisi ve okuma arzusu başlangıçta zirvededir; çok uzun metinleri okumaya tam olarak hazırlıktır. Sonra bu enerji insan tabiatına âriz olan bezginlik ve gevşeklik sebebiyle azar azar eksilir. İşte sûrelerin tertibi de (insanın fıtratındaki) bu kabiliyet ve enerjiye göre taksim edilmiştir: Önce âyet sayıları miûn (yüzler), sonra âşirler (onlar), sonra da âhâd (birler) olanlar peşisıra gelmiştir. Ancak bu bakış açısı, sûreleri, kelimeleri ve cümleleri sayısınca telâkki ettiğinden, üslublar ve anlamlar arasındaki yakınlığa (münasebet'e) göre değerlendirme yapmadığından dolayı yüzeysel bir görüştür.

Bu dış görünüşe ait yüzeysel görüşü kabul etmiş olsak onunla çeşitli manalar ve üsluplara ulaşır, bir sûrenin öncesi ve sonrasındaki sûrelerle en muhkem ve en güzel konumda bütünleşen beyânî ve eğitimsel halkalara ait başka benzerlikler bulabiliriz.

Yukarıda nüzûl tarihleri itibariyle iki ayrı grupta bulunan Ahkâf ve Muhammed sûrelerinin başlangıçlarının (matla') ve sonlarının (makta') birbirleriyle nasıl uyduğunu görmüştük.

Bu, sûrelerin aynı seviyede ve bütünlük metodu üzere bir araya getirildiğine dair bir misaldir.

Sûreler arasındaki insicâm'a bir başka misal ise **"merdivenler sistemi"** veya **"alçalan-yükselen üslup"** olarak adlandırabileceğimiz durumdur. Bu, herhangi bir sûrenin nihâyet bulduğu mananın aynısının bu sûreden sonra gelen sûrenin başlangıcı (iftitâhı) olması halidir.

Meselâ bakınız mekkî 56/Vâkıa sûresi nasıl son bulmuştur:

"Haydi Azîm ismiyle Rabb'ini tesbîh et!" (56/96)

Ondan sonra gelen medenî 97/Hadîd sûresi nasıl başlamıştır:

"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ı tesbîh eder..." (57/1)

Aynı şekilde

"Gecenin bir kısmında ve yıldızların kaybolduğu sabah vaktinde O'nu tesbîh et." (52/Tûr 49) âyeti,

"İnmekte olan Yıldız'a and olsun ki" (53/Necm 1) âyetine köprüdür.

Ve

"O yaklaşıcı, yaklaştı." (53/Necm 57) âyeti,

"Saat (Kıyâmet) yaklaştı, ay ayrıldı." (54/Kamer 1) âyetine bir merdiven, bir basamaktır.

Ve

"Kudretine nihâyet olmayan Padişah'ın (yüce) huzurunda sadakat meclisindedirler." (54/Kamer 55) âyeti,

"Rahmân..." (55/Rahmân 1) âyetine uzanan bir sebeptir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Kur'ân'ı tedebbüretmeyi bütün derdi, tasası kılanların ulaşabilecekleri, hidâyet olunacakları son derece ince ve derin daha birçok teselsüller (mana halkaları) bulunmaktadır.

Bu kısa makalede, Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın başına ve bazı kısa sûrelerin Kur'ân'ın son tarafına konulmasındaki hikmeti kavrayamayan yazarın gönlüne takılıp kalan şüpheyi gidermeye çalışmakla yetinmek istiyoruz. Onun dikkatini, Kur'ân'ın en isabetli, en sağlam şekilde konumlandırılan başlangıcına ve sonunda çekmek istiyoruz. Ki müellifler günümüze kadar kitaplarının başında ve sonunda bu ideal Kur'ânî metodu takip etmişlerdir ve ediyorlar da.

Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın bütünündeki yeri, ayrıntılara girmeden önce Kur'ân muhteviyatını özet bir şekilde sunan fihrist konumundadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ulûhiyete, risâlete, âhirete, muamelâta, ahlâka, tarihsel ibretlere dair her ne varsa bütün bunların anahtarları, tek tek saymayan zikretmeyen bir üslupla bu çok az sayıdaki kelimelere konulmuştur. Çünkü o kanallarından akıl ve ruh için gıda akan hayat pınarıdır. Çok çok okumaktan dolayı ne bıılır ne usanılır. Sonra bu sûrenin -Kur'ân'ın bütünlüğündeki yerinin ötesinde- kendinden sonra gelen süre ile, bu sürede

gelen öğretilere duyulan ihtiyacın sebeplerinin açıklanmasına önsöz mahiyetinde olması dolayısıyla, özel bir konumu vardır. Meselâ Fâtiha sûresi mü'minleri, hidâyeti lütfedene ellerini açmış, hidâyet dileyen kimseler olarak tavsif etmektedir:

"Bizi doğru yola hidâyet eyle." (1/Fâtiha 5)

Çok yakın olan istenene -ki O'na dua edenin talebine icabet eder- bu duayı kabulle karşılması lâzım olur! İşte Bakara sûresinin bidâyeti de bu gerekliliği giderecek ve arayanın arzusunu gerçekleştirecek şekilde gelmiştir:

"İşte o Kitâb, kendisinde hiç şüphe yoktur; müttakiler için hidâyet (rehberi) dir." (2/Bakara 2)

Fâtiha sûresini yazarın istediği gibi nüzûl tertibine göre 74/ Müddessir ile 111/Ebu Leheb sûreleri arasına koysak, sûrenin nasıl bu konuma uymadığını ve yakışmadığını; kendinden önceki ve sonraki sûreler (Müddessir-Ebu Leheb sûreleri) ile bağının nasıl koptuğunu, dua edilenle dua eden arasındaki manevî alış-verişin nasıl yitirildiğini, Kur'ân'ın nasıl fihristi olmayan bir kitap haline geldiğini, hepsinden öte nasıl başsız bir varlık oluverdiğini tasavvur eder misiniz?

Yedi kısa sûreye gelince, bunların hepsi hitamın, sona ermenin özelliklerini taşıyor; hızlıca ve peşisıra okunduğunda, hepsi birden veda eden kimsenin vasiyetine benzer birşeyi çağırıştırıyor. Meselâ 108/Kevser sûresine bakınız: Vahiy kesilmişken Kur'ân'ın ihtiva ettiği büyük nimet'in, genel hayr'ın değerini Hz. Peygamber'e öğretmek üzere bütüncü bir bakışla nasıl yönelmiştir:

"Biz sana Kevser'i verdik." (108/1)

Bu, O'nun şanını yücelten bir kitabı hitama erdiren en güzel özettir. Önüne konulan imkânın eşsizliğini Hz. Peygamber'e bildirmek ve öğretmek sadece O'na minnet etmek değil, aynı zamanda bu hidâyet üzerine istekli olmaya örtülü bir teşviktir de.

Gerçekten Kevser sûresinden sonra gelen sûre de bu dine sınıksız yapışmayı, inkarcılar inkarlarında ne kadar ısrar ederlerse etsinler bu dinden dönmemeyi kesinlikle emrederek onu izlemektedir:

"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin tapıklarınıza ibadet etmem." (109/Kâfirûn 1-2).

Bu emir ve nehyden, insanların din konusunda apayrı bir gruba ayrılmalarından sonra, herbirinin âkîbetlerini ve başlarına gelecek olanları bildiren sûrelerin gelmesi pek tabiidir. Bu sebeple 109/Kâfirûn sûresinden sonra gelen iki sûreden biri kendilerine tebliğ olunana sıkıca yapışan müttakilere işaret etmektedir:

"Allah'ın nusreti (yardımı) ve fetih geldiği..." (110/Nasr 1)

Diğer sûre ise müttakîlerin düşmanlarına ve işlerine işaret etmektedir:

"Ebû Leheb'in iki eli kurusun (yok olsun o); zâten yok oldu ya." (111/Tebbet 1)

Bu son mana, yukarıdaki şu âyeti kerime ile hazırlanan ve tesbit edilen küllî kuralın uygulamasından başka birşey değildir:

"Doğrusu asıl ebter (sonu kesik) olan, sana buğzedendir." (108/Kevser 3)

Sonra bu kitabın hüsn-i hitamı (güzel bir şekilde tamamlanması), mübarek kılınması ve aşilamaz semavî koruma ile çerçeveselenmesidir ki, bu en büyük ve eşsiz hidâyeti bütün varlıklar üzerinde muhafaza buyurmasını Ahad, Samed olan tek Tanrı'ya dayanarak, yönelerek istemektir. Kıskançların (hasedlerin) çekememezliklerine, vesveselilerin kuruntularına ve onların Allah yolundan alıkoymak için insanların gönüllerine şüpheler atmalarına rağmen.

Bunlar, Cenâb-ı Allah'ın tertib ettiği üzere olan sûrelerin başlangıç ve sonları itibariyle çok münasip, yerleri ve peşi sıra gelişleri itibariyle pek güzel olan tensîkine (sıraya getirilmesine, nizâma konulmasına) misallerdir. Bunda şaşılacak birşey yoktur. Çünkü Kur'ân, Hakîm ve Hamîd'in tenzîlidir. Allah'dan daha güzel sözlü kim var!

-5-

Şimdi dönelim ve bir tartışma konusu olarak sûrelerin tertibinin ne ilâhî tevkîf ve ne de nebevî tevkîf ile olmadığını, bu tertibin sahabe-nin ichtihadına ait bir tasarruf olduğunu varsayalım. O zaman bize sahabe-nin ve onlardan sonra gelen bütün müslümanların icmânının bu tertib üzerinde karar kılmış olmasının kudsîyeti ve saygınlığı yetmez mi?

Yahudiler ve Hıristiyanlar -ki kitaplarının başına nüshaların çokluğu ve farklılığı gibi birçok şey gelmiştir-, sünnî olsun, şîî olsun 14 asırdır bir harfinde bile ihtilaf olmayan, bir nüshadaki sûrenin yeri diğerinden farklılık göstermeyen, bir ve tek hâle konmuş bir kitaba sahip oldukları için müslümanları kıskanmaktadırlar. Bundan başka âlimleri, resm-i mushafta zâid bazı eliflerin ve lâmların var olması, birleştirilmesi lâzım gelirken ayrı yazılmış veya ayrılması lâzım gelirken birleştirilmiş bazı kelimelerin varlığı ve nahv, sarf kitaplarında tespit edilmiş imlâ kurallarına muhalif olan buna benzer resm-i Kur'ânî'lerin bulunması dolayısıyla bize imrenmektedirler. Mushaflarda -asırların geçmesine ve ilimlerin ilerlemesine rağmen- bütün bunların bırakılmış olmasını, ilk günden itibaren Müslü-

manların Kitap'larını kuşattıkları kudsiyetin sınırlarına ve peygamberlerinden aldıkları Kur'ân nassının -mübtedilere kolaylık sağlamak için bazı tadillere ihtiyaç bulunmasına rağmen- en ufak bir tağyir veya tebdil eli asla uzanmadan nasılsa öyle bırakıldığına delil olarak göstermektedirler.

Bugün biz geliyor -bir gereklilik ve yararı yokken, bilakis bozgunculuk yaparak ve hevaya uyarak- varolan hücceti (delili) ellerimizle zayıf ediyor, gelecek asırların önüne şüphe imkânı açıyoruz. Onlardan biri bugün şöyle söyleyecek:

“Bu Kitab'ın bütün asırlar boyunca her türlü tebdilden uzak kaldığına hiç itimadımız kalmadı. Çünkü falanca asırda Kur'ân'daki sûrelerin yerleri değiştirilmiştir. Muhtemeldir ki bundan önce de Kur'ân'a, bize haberleri ulaşmamış tadiller ârız olmuştur.”

Sözün özü, sûrelerin tertibinin tağyiri teklifi ne aklın ne de naklin onayladığı bir tekliftir. Çünkü bu teklif, herşeyden önce müslümanların icmânu bozma bid'atine çağırmakta, Allah'ın yerleştiği yerlerden kelimeleri oynatmaktadır. Çünkü teklif, arkasından Kur'ân'daki tensîkin ve tensikin güzelliğinin muhkem bünyesinin mutlaka çözüleceği bir çabalama-dır. Çünkü bu teklif, Allah'ın hıfzına kefil olduğu Zikr'in (Kur'ân'ın) hıfzedilmesinde şüphe kapılarını açmaktır.

O halde bu teklife, çağrıya icabet olunamaz. Hiç kimse bu teklifi gerçekleştirmede başarılı olma imkanı bulamaz.

-6-

Son olarak müellif ve eseri hakkında yapılması gerekenler hususundaki görüşümüzü söylememiz kaldı.

Biz, ağızları ve kalemleri bağlayan, din alanındaki münharif kitapların ve fikirlerin müsaderesinde acele eden baskıcı siyaset yanlılarından değiliz. Çünkü bu siyasetin başarılı olmadığını, fitne ateşini söndürmek yerine alevlerini güçlendirdiğini, bu gibi eserleri kaçakçıların esrar aradığı gibi arayan boş işlerle uğraşan kimseleri tahrik ve teşvik ettiğini tecrübeler ispat etmektedir. Hücceti zayıf olan hasmını güçle, zorbalıkla susturmaya çalışır. Zayıflık, ne önünden ne de arkasından batılın gelemeyeceği İslâmî hakikatlerin niteliklerinden değildir. Ve nihâyet bu siyaset, Kur'ânî siyaset de değildir.

Allah Teâlâ, yoluna, hikmetle, meviza-yı hasene (güzel öğütler) ile çağırmamızı, muhalif kimselerle en güzel şekilde mücadele etmemizi emretmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk İslâm düşmanlarının hiçbir şüphelerini, sapık fikirlerini bırakmamış, Kitâb'ında hepsini kaydetmiş ve ebedileştirmiş, hemen ardından da bütün bunların hükümsüz olduğunu ispat etmiştir. Dolayısıyla kanaatimizce bâtil ehlinin kitapları, bâtili mut-

laka yenecek olan hak ölçülerine vurulmalıdır: Yok olan bir delille yok olsun, ayakta kalan da bir delille ayakta kalsın.

Ele aldığımız bu konuda özel olarak isteğimiz şu açıklamadan bir nüshanın yazara gönderilmesi, buradaki fikirleri okuması ve tedübbür etmesi için kendisine yeterli fırsatın verilmesidir:

Bu durumda yazar ya iyi niyet ve hakkaniyetle ıslah isteyenlerden bir kimse olarak ne zaman kendine apaçık görünürse hakikate ilk uyanlardan ve Kur'ân'ın tertibini Allah'ın tertib ettiği üzere muhafaza edenlerin öncülerinden olacaktır. Eğer içinde bazı şüpheler kalmışsa onları çözmek için hemen ehli-i zikre sormaya koşacaktır.

Veya yazar içinde sakladığı bir amaç ve hevası sebebiyle görüşünde ısrar edecektir. O halde teklifini bırakalım, ona kulak vermeyelim de yok olup gitsin.

Eğer görüşlerini yaymaya, desteklemeye ve sade insanları mügalataları ile sapıtmaya girişirse, o zaman üzerine hakikate ait deliller ordusu gönderir, sapıklıklarının üstesinden geliriz. Gece (karanlık) âyetini (delilini) siler, gündüz (aydınlık) âyetini (delilini) gözle görünür kılarız.

Her hâlükarda biz, Kitâbullah'da bir şeyi tebdil etmeyi murad edenleri gözetlemeye, denetim altında tutmaya devam edeceğiz.

Vallâhu gâlibun 'alâ emrihî,

Ve's-selâmu 'alâ meni't-tebea'l-hudâ,

Ve lillâhi'l-hamdü ve'l-minne...